



# СІЧЕСЛАВСЬКИЙ

## АЛЬМАНАХ

збірник  
наукових праць  
з історії  
українського  
козацтва

ВИПУСК 5



## БАБАЙКІВСЬКА ДЕРЕВ'ЯНА ЦЕРКВА В ІМ'Я СВЯТИТЕЛЯ ХРИСТОВА МИКОЛАЯ. ДО ПИТАННЯ ЛОКАЛІЗАЦІЇ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ ТА АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНІ ОСОБЛИВОСТІ

*На підставі вивчених архівних джерел, іконографічних матеріалів та натурних досліджень розглянуто архітектурно-містобудівні особливості пам'ятки дерев'яної культової архітектури що не збереглася – церкви на честь святого Христова у селі Бабайківці.*

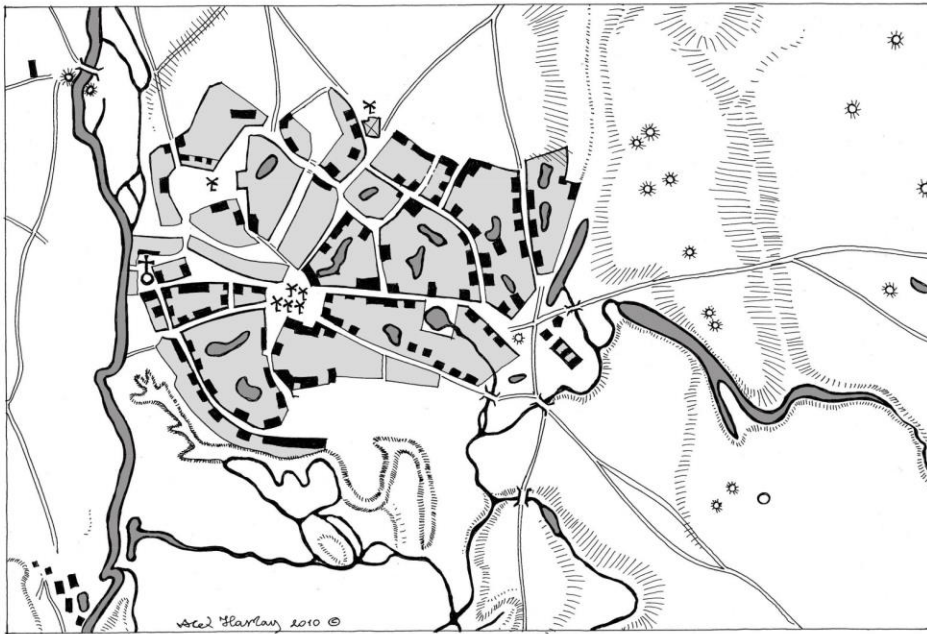
*Ключові слова: церква, дерев'яна культова архітектура, Бабайківка, Запорозжя*

На теренах колишніх Вольностей Запорозьких існувала велика кількість храмових споруд. Більшість з них являли собою справжні витвори народного мистецтва, але, на жаль, жоден не зберігся до нашого часу. Про один з таких шедеврів, дерев'яну церкву на честь святого Миколая у слободі Бабайківка (сучасне село Царичанського району Дніпропетровської області) йтиметься у даному дослідженні. За допомогою віднайдених архівних та бібліографічних джерел спробуємо відновити мистецький образ святині козацького часу.

У часи Нової Січі слобода Бабайківка (Бабаївка) територіально належала до Протовчанської паланки [1, 249]. Д.І.Яворницький вказує, що у 1770 році слободу приєднано до Орільської паланки [2, 161], хоча в тій же праці у рік закладки церкви – 1773 р. – говориться про село Бабайківку, на Протовчах [3]. Справа приєднання села до Орільської паланки продовжувалася і у червні 1773 року [4, 136], тому не дивно, що у різних документах того часу зазначено протовчанську й орільську [5, 299] належність слободи.

За картографією кінця ХІХ століття добре видно, що слобода Бабайківка являла собою велике поселення на лівому березі ріки Оріль (мал. 1). З півдня і півночі ділянка поселення окреслювалася численними озерами: Підпільне, Луки, Багнувате, Томаріна, Піскувате та інш. Посеред села розташувався великий майдан – центральна частина села. Від нього радіально розходилися сільські вулиці. Така планувальна схема говорить про давню містобудівну традицію походження населеного пункту, яке з півночі й півдня захищене плавнями, з заходу – рікою, а зі сходу – височиною, що простягалася з півночі на південь. Але, на сьогодні маємо історичні документи в яких поселення вперше згадується лише у 1740 році [6, 80; 7, 771].

Храмова споруда знаходилася осторонь від центральної частини села. Це дуже рідкісний варіант розташування церков у поселеннях Вольностей Запорозьких, оскільки в такому випадку церква знаходиться осторонь від громадської частини села [8, 9-10]. Можливо на місце розташування вплинула наявність іншої споруди, що знаходилася на центральному майдані.



*Мал.1. Село Бабайківка Новомосковського повіту Катеринославської губернії. Прорис автора за картографією XIX ст.*

З архівних джерел відомо про існування у Бабайківці каплиці. У 1774 році до Бабайківської каплиці на двохмісячний строк було направлено правити службу священика Іоанна Ковалевського [9, 49] (до 1774 року і у 1777 році цей священик займає посаду у Самарському духовному правлінні [10, 49]). Більш за все, в центрі на майдані вже існував православний прихід. На жаль, поки не виявлено даних стосовно архітектурно-містобудівних особливостей згаданої каплиці та років її існування.

В сенсі візуального сприйняття Миколаївський храм розміщувався дуже вдало. Він був збудований на невеличкій береговій височині р. Орелі і потрапляв у поле зору з далеких відстаней (особливо з протилежного, значно вищого [11, 674-675], берега річки), закладений по вісі головної вулиці села (прямувала з заходу на схід, перетинаючи центральний майдан (нині вулиця Широка)), являючи собою значну домінанту Бабайківської округи.

Головний вхід до церковної споруди було влаштовано з боку річки, вівтарна частина храму знаходилася зі сторони поселення. Сільський цвинтар на значній відстані від церкви і розташовувався на північній сільській околиці.

Церкву в ім'я святителя Миколая закладено з благословення київського митрополита Гавриїла, на клопотання полковника війська запорозького на Протовчах у Кіш. Клопотання підтримав кошовий отаман Петро Іванович Калнишевський з військовою старшиною і товариством (початок 1772 року) і духовне правління Старокодацького духовного намісництва [12, 440-442].

За рекомендацією Коша священиком храму (який у 1774 р. було майже завершено) [13, 56-57] пропонувалось обрати колишнього полкового старшину Нестора Гаврилова, а диякона – Костянтина Дубину [14, 50-51]. З

архівних документів відомо, що священиком Миколаївської церкви було обрано ієрея Іоаннікія Соломацького (Саламахський – козак Кущівського куреня) – дияконом К.Дубину (у 1777 р. його обрано другим священиком), а Нестор Гаврилов безслідно зник.

Ктитором Бабайківської церкви став козак Дерев'янківського куреня Йосип Швидкий.

Невідомо, з яких обставин, фінансових, адміністративних чи політичних, але освячення храму затягнулося на тривалий період. Лише у січні 1777 р. від Самарського духовного правління було відправлено донесення архієпископу Євгенію про закінчення спорудження храму.

Спочатку священик Бабайківської церкви Іоаннікій Соломацький з парафіянами у формальному донесенні до духовного правління зазначав: «У слободі Бабайківці... храму святителя Христова Миколая новозведено... з завершенням вікон... і у готовності ж в ній... до освячення і богослужіння готова для того в духовне правління на розгляд представляючи, уклінно просимо про освячення...» [15, 58-59]. А потім вже з духовного правління у донесенні до архієпископа писали, що «храм зовнішньою і внутрішньою побудовою цілком готовий, начинням, вбранням, посудом, книгами та іншими речами для служіння забезпечений...», тому просимо дати дозвіл на видачу антимінсу і освячення храму [16, 60-61].

Благословительну грамоту на освячення храму було отримано у лютому того ж року. Церкву освятив протопіп Олексій Хандалеев 20 березня 1777 р. [17, 61-62]. На той час у Бабайківці існувало 232 двори парафіян з 1516 мешканцями [18, 442].

Якою ж була дерев'яна церковна споруда? Зовнішній вигляд церкви святителя Миколая у Бабайківці було віднайдено автором у особистому архіві відомого дослідника церковних споруд С.А.Таранушенка [19]. Вказане зображення у вигляді графічного малюнка, виконаного К.Сидоровим для монографії Стефана Андрійовича „Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України” [20] є прорисом зі старої фотографії, що не збереглася.

Добре відомо, що С.А. Таранушенко на запрошення Д.І.Яворницького приїздив у липні 1928 р. [21, 546] до Новомосковська і Катеринослава для дослідження кількох давніх храмів [22, 13], а також збирання матеріалів пов'язаних з їхньою історією. Можливо, тоді до його рук і потрапило фото Бабайківської церкви. На жаль, досліджені пам'ятки регіону Запорожжя опубліковані Таранушенком не повністю (Бабайківська церква не потрапила до монографії), але маємо нагоду опублікувати вказане зображення<sup>1</sup> (мал. 2).

Світлина Миколаївської церкви зроблена наприкінці 1920-х років.

Церква належала до типу триверхих хрещатих храмів з шестигранними раменами і восьмигранним центральним зрубом, однаковим за висотою з бічними. Добре видно, що первісна церква була тридільна, з ширшою восьмигранною навою і вужчим п'ятистінним вівтарем і бабинцем. Усі зруби

<sup>1</sup> Тут представлено малюнок автора з малюнку, опублікованого в книзі С.А.Таранушенко.

вінчалися двозаломними верхами зі світловими восьмигранниками й глухими ліхтарями. У першій половині XIX – наприкінці XIX ст. церква зазнала ремонтів і добудов: первісну форму бань замінено на сферичну, восьмигранник над бабинцем зі світлого перетворено на глухий, вертикальне зовнішнє шалювання стін замінено горизонтальним, а перед входами до храму з трьох боків прибудовано невисокі, прямокутні в плані, притвори з чотириколонними ганками і трикутними фронтонами на фасадах [23].

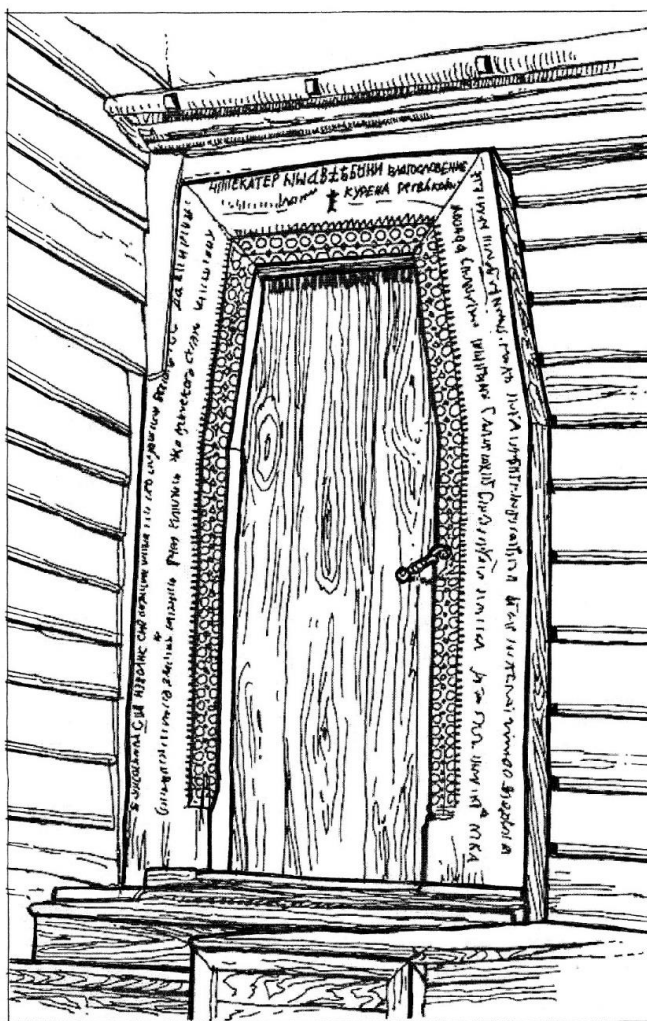


*Мал.2. Свято-Миколаївська церква у с. Бабайківка. Зовнішній вигляд храму.  
Прорис К.Сидорова за фото 1930-х рр.*

Тож у довідникових книжках Катеринославської єпархії поч. XX ст. вже зазначено рік побудови церкви – 1898 р. [24, 626-628; 25, 263-264]! Насправді церкву лише перебудували, як і більшість старовинних церков губернії. На користь закладання церкви у 1773 р. говорить ще один дуже цікавий факт. Маються на увазі дубові одвірки бічних входних дверей Свято-Миколаївської церкви, поверхня яких використана для вправно виконаного різьбленого напису.

Вперше і мабуть востаннє, про пам'ятку згадував мистецтвознавець М.П.Скрипник [26, 24-25]. Зазначивши, що вона зберігається у Дніпропетровському історичному музеї, він надає коротенький опис пам'ятки: «...дубові одвірки входних дверей (висотою 210 см і шириною по нижньому краю 120 см)... Одвірки прикрашені орнаментально-лінійним різьбленням... Відповідно до форми одвірків, одна третина площі з внутрішнього боку прикрашена орнаментом, основні елементи якого мають

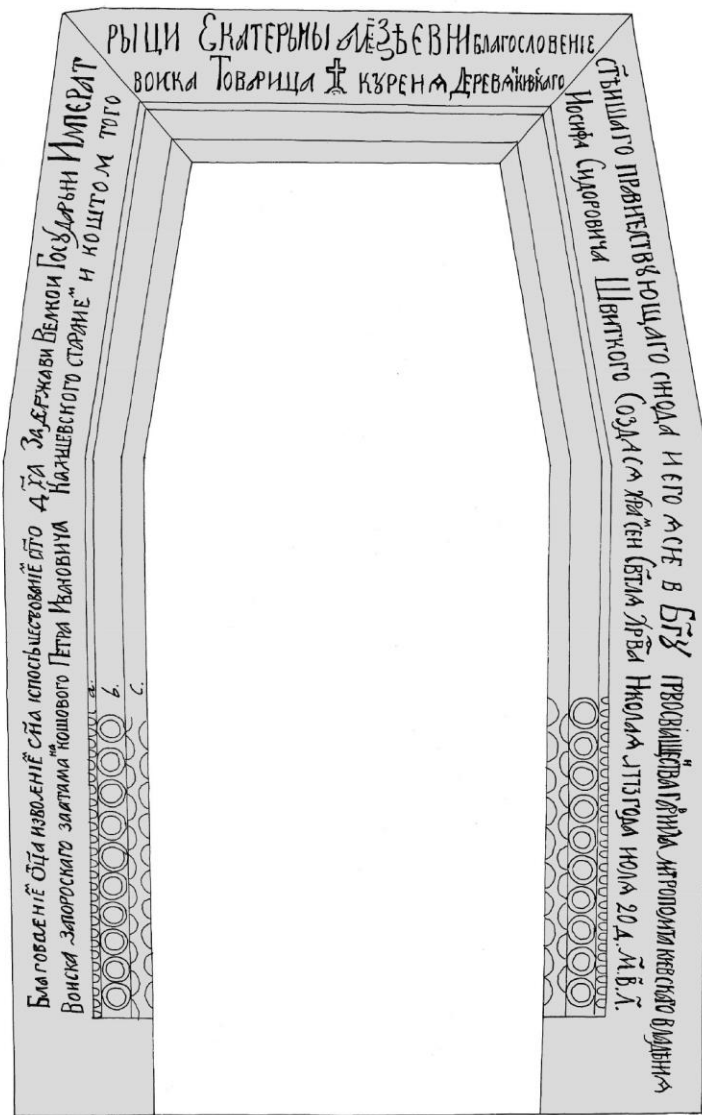
народну назву «сльозинки». Решту площі заповнюють два рядки глибоко вирізьбленого тексту. Текст, вирізьблений на одвірках, свідчить про високу майстерність різьбяра, який залишив свої ініціали М.В.Л. Майстер зумів вписати вирізьблені літери в орнаментальний мотив, органічно поєднати текст та орнамент...». Автор не наводить повного тексту та його зображення (з тексту вказаної роботи зрозуміло, що автору був відомий вирізьблений текст – О.Х.), але не має сумніву, що автором цієї композиції був один з помічників відомого запорозького різьбяра Сисоя Шалматова!?



*Мал.3. Двері пономарні з вирізьбленим на одвірках написом. Прорис К.Сидорова за фото 1930-х рр. [28].*

Тож, користуючись нагодою вводимо, до наукового обігу зовнішній вигляд колишніх бічних дверей Миколаївського храму села Бабайківка (мал. 3) і зображення текстової композиції на дверних одвірках: «Благоволением отца изволением сына и спостешествованием свято духа За держави Великой Государыни Императрыци Екатерины Алексеевни благословение святейшего

Правительствующаго синода и его яснее в Богу преосвященства Гавриила митрополита киевскаго владения Воиска запороскаго за атамана кошового Петра Ивановича Калнишевскаго старанием и коштом того воиска Товарища † куреня Деревянкивскаго Иосифа Сидоровича Швиткого Создася храм сей Святителя Христова Николая 1773 года июля 20 д. М.В.Л.» (мал. 4).



Мал.4. Схема різьбленого напису на одвірках. За матеріалами священника бабайківської церкви Тимофія Іларіоновича Лангінова (1887 р.).

На дерев'яному витворі, з лицевої сторони, літературною мовою кінця XVIII ст., майстерно закомпоновано текст з двох рядків. Кожен рядок складено з каліграфічних, рясно вирізаних літер. В середині верхньої планки одвірок вирізано хрестик – обов'язковий символ християнської храмової традиції. В останньому рядку напису вирізано абрєвіатуру «М.К.Л.», можливо ініціали майстра, що виконав витвір.

Історико-культурний контекст пам'ятки Бабайківської церкви – яскравий приклад епіграфічної науки, яка наприкінці XVIII ст. часто зустрічалася на Запорозжі (на жаль, збереглася невелика кількість таких пам'яток – О.Х.). Дуже важливим і цікавим в її структурі є вказівка на причетність до її створення певних історичних осіб (П. Калнишевського і І. Швиткого – О.Х.). Напис на одвірках – це перш за все джерело відомостей про втрачену пам'ятку та сторінок з історії життя запорозьких козаків.

Церкву знищено наприкінці 1930-х років [27, 473-474].

Цілком можливим вважаємо відродження зруйнованої об'ємно-просторової композиції історичної частини села Бабайківка за рахунок відтворення архітектурної домінанти – Миколаївської церкви.

Після співставлення різноманітних джерел виникає потреба археологічних розвідок колишньої церковної ділянки. Для локалізації місцезнаходження залишків фундаментів Свято-Миколаївської церкви, збудованої у 1773 р., дзвіниці поруч з нею, освяченого цвинтаря поблизу вівтарної частини храму доведеться досліджувати майдан у західній частині поселення на березі річки Оріль. За допомогою виявлених решток цілком можливим є уточнення параметрів культової споруди для відтворення в натурі втраченої пам'ятки.

#### **Бібліографічні посилання:**

1. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. (1734–1775 рр.). – Дніпропетровськ: Січ, 2004.
2. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. У 3-х томах. – К.: Наукова думка, 1990. – Т.1.
3. Там же. – С. 281.
4. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Опис справ 1713-1776. – Київ: Наукова думка, 1994.
5. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. (1734–1775 рр.). – Дніпропетровськ: Січ, 2004.
6. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719–1858 гг.).
7. История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область. – К., 1977.
8. Харлан О.В. Особливості типологічної еволюції дерев'яної храмової архітектури на території Півдня України сер. XVIII–поч. XX ст. (на прикладі Катеринославської губернії). Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури: 18.00.01. – Одеса: ОДАБА, 2010.
9. XXXIV. 1774 року, серпня 16 дня. Донесення з правління Старокодацького намісництва в Кіш запорозького війська з приводу звільнення від присутності двох священників Василя Михайлова та Іоанна Ковалевського // Яворницький Д.І. До історії степової України. – Дніпропетровськ: Січ, 2004.
10. XXXVII. 1777 року, січня 10 дня. Справа по донесенню священника богородичанського Гамалії про представлення диякона Феодора Ластовицького у священники, а брата його дячка Андрія Ластовицького у диякони // Яворницький Д.І. До історії степової України. – Дніпропетровськ: Січ, 2004.
11. Семенов П. Географическо-статистический словарь Российской империи. т. III. – СПб.: Тип-я В.Безобразова, 1867.



12. Макаревский Ф. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии: Церкви и приходы прошедшаго XVIII столетия. – Днепропетровск, 2000.
13. 1774 року, жовтня 16. Ордер наміснику Старокодацької Христової наміснії Григорію Порохні із Коша Запорозького Низового Війська з приводу представлення у диякони Константія Дубини // Яворницький Д. Твори у 20-ти томах. Т.8. – Запоріжжя: Тандем-У, 2006.
14. XXXVI. 1774 року, жовтня 16 дня. Ордер наміснику Старокодацького хрестового намісництва Григорію Порохні з Коша запорозького низового війська з приводу презентації в диякони Костянтія Дубини // Яворницький Д.І. До історії степової України. – Дніпропетровськ: Січ, 2004.
15. XXXVIII. 1777 року січня 27 дня. Справа про спорудження церков у селах Бабайківці та Шульгівці і про забезпечення усім необхідним для богослужіння. Іерей Василь Соломацький. (Напівзотліле) // Яворницький Д.І. До історії степової України. – Дніпропетровськ: Січ, 2004.
16. XL. 1777 року січня « » дня. Від Самарського духовного правління донесення архієпископу Євгенію про закінчення спорудження храмів у слободах Шульгівці та Бабайківці, які зовсім закінчені і усіма необхідними речами забезпечені, з проханням вислати для них антимінси // Яворницький Д.І. До історії степової України. – Дніпропетровськ: Січ, 2004.
17. XLI. 1777 року лютого 13 дня. Благославительна грамота Євгенія на видачу антиміса і освячення церкви у селі Бабайківка // Яворницький Д.І. До історії степової України. – Дніпропетровськ: Січ, 2004.
18. Макаревский Ф. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии: Церкви и приходы прошедшаго XVIII столетия. – Днепропетровск, 2000.
19. Бабайковка, Новомосковськ. повіт. Запорожжя. Церква Миколи 1773 р. Зовнішній вигляд (фото з граф. мал.) мал. Сидорова К. // Відділ рукописів ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України. – ф.278. – спр. 413. – арк.1.
20. Таранушенко С.А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України / Стефан Андрійович Таранушенко. – К.: вид-во «Будівельник», 1976. – 335 с.
21. № 686. Лист С.А. Таранушенка // Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип.1. Листи вчених до Д.І. Яворницького. - Дніпропетровськ: "ГАМАЛІЯ", 1997.
22. Козацький Троїцький собор: Архітектурна перлина України. до 230-річчя побудування: Архітектурно-історичний нарис. Бібліографія / Упоряди.: І. Голуб, О. Харлан. – Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2008. – 32 с.: іл.
23. ДІФ НДІТІАМ. – Ф-2418. - 17×21. с. Бабайково. Новомосковський район. Днепропетровской области. Николаевская церковь. 1773. Общий вид (1913 год. Таранушенко С.).
24. Справочная книга Екатеринославской епархии. – Екатеринослав: Тип-я Братства св. Владимира, 1908.
25. Справочная книга Екатеринославской епархии за 1913 год.– Екатеринослав: типография С.И.Барановского, 1914.
26. Скрипник М.П. Народне різьблення по дереву та кості на Придніпров'ї (XVII–XX ст.) // Дніпропетровський художній музей російського і українського мистецтва. – К., 1967.
27. Вечерський В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К.: НДІТІАМ, 2002.
28. Бабайковка, Новомосковськ. повіт. Запорожжя. Церква Миколи 1773 р. Вхідні двері (фото з граф. мал.) мал. Сидорова К. // Відділ рукописів ЦНБ ім. В.І.Вернадського

НАН України. – Ф.278. – Спр. 413. – Арк.381; ДІФ НДІТІАМ. – Ф-2857. - 17×21. с.  
Бабайковка. Днепропетровщина. Николаевская церковь (деревянная). 1773. Деталь  
боковой двери (1914 год, Таранущенко С.).

О.Kharlan

**Wooden church of Babaykivka village named for Christ's Prelate Mykola  
sake. The question of localization of location and architect and town-planning  
facilities**

*On the base of archive recourses, iconographic materials and investigations the  
architect and town-planning facilities of wooden church in Babaykivka village  
named for Christ's Prelate Mykola sake are studied in this article*

Keywords: church, wooden architecture, Babaykivka, Zaporozhzhja

Харлан А.В.

**Бабайковская деревянная церковь в имя святителя Христова  
Николая. К вопросу локализации местонахождения и архитектурно-  
градостроительные особенности**

*На основе архивных источников, иконографических материалов и натурных  
исследований рассмотрено архитектурно-градостроительные особенности  
церкви в честь святителя Христова в селе Бабайковке*

Ключевые слова: церковь, деревянная культовая архитектура, Бабайковка,  
Запорожье